

WILLEM SCHERMERHORN

VOL VAN VUUR SCHOUWEN EN SCHOORSTEENMANTELS IN NEDERLAND

Haarlem (firma Willem Schermerhorn v.o.f.), 2024, 510 pp., ill. in zwart-wit en kleur, ISBN 9789090373171, € 59,50

De schouw is eeuwenlang in bijna alle gebouwen een functioneel wezenlijk en architectonisch belangrijk onderdeel geweest. Er is in de loop der tijd van alles over geschreven, maar een overzicht van de ontwikkeling van schouwen in Nederland ontbrak. Willem Schermerhorn, zelf handelaar in antieke schouwen, heeft zich daar met verve aan gezet, met als resultaat een lijvig boek over de ontwikkeling van schouwen en schoorsteenmantels in Nederland. Hij leidt de lezer langs een indrukwekkende hoeveelheid informatie, bronnenmateriaal en voorbeelden. Alleen al in dat opzicht is het boek geslaagd.

De opzet van de publicatie is hoofdzakelijk chronologisch, startend bij de stookplaatsen in de middeleeuwen en eindigend bij betegelde schouwtes uit de vroege twintigste eeuw. Tussen de hoofdstukken door zijn kaderteksten opgenomen over uiteenlopende aspecten: technische (hoe wordt een schouw opgebouwd, waarvoor dienden valletjes en hoe werden die bevestigd, en wat zijn hangijzers?), en meer kunst-historische, (welke voorbeeldboekjes waren er voorhanden, wat was de rol van het Sint Lucasgilde?). Ook zijn kaderteksten gewijd aan 'het bedrijf': projecten of aspecten van de schouwenhandel van de auteur. Van de daarin afgebeelde voorbeelden ontbreekt nogal eens de datering of herkomst, waardoor ze lastig in het grotere overzicht zijn te plaatsen.

De eerste twee hoofdstukken behandelen de vroegste stookplaatsen en de schouwen tot de zeventiende eeuw. De daaropvolgende eeuwen hebben steeds hun eigen hoofdstuk, zodat er in totaal zes chronologische hoofdstukken zijn, soms met een thematische inleiding, zoals over het middeleeuwse interieur of de politieke situatie begin 1800. Chronologie vertaalt zich geregeld in stijlgiedenis. Zo komen in het hoofdstuk over de achttiende eeuw achtereenvolgens Marot- en Louis XIV-, XV- en XVI-schoorsteenmantels aan bod, waarbij gebruik wordt gemaakt van classicistische bouwkundige termen. Gebruik van die termen is enerzijds logisch, maar in de beschrijvingen toont zich toch ook de beperking daarvan; lang niet alle schouwonderdelen laten zich er goed onder scharen.

Dankzij de grote hoeveelheid foto's ontstaat een

goed overzicht van de soorten en locaties van schouwen in Nederland, maar over sommige stijlaanduidingen in de bijbehorende beschrijvingen valt te twisten en hier en daar blijft helaas de herkomst van de schouw onvermeld. Ook kan de betekenis van een aanduiding of typering onduidelijk zijn, bijvoorbeeld van de zogenoemde Italiaanse en Engelse schouwen. Blijkbaar worden er uit die landen geïmporteerde schouwen mee bedoeld, maar ze lijken ook naar stijlkenmerken te verwijzen. Het benoemen van herkomst én stijl, of een meer systematische verwijzing naar bronnen die de aanduiding verklaren, was behulpzaam geweest. Gelukkig wordt in andere gevallen het ruim voorhanden zijnde bronnenmateriaal, zoals recente literatuur en daarin vermelde facturen van schouwen, vermeld en uitgewerkt. Dat geldt bijvoorbeeld voor de schouwen die de Haarlemse elite rond 1800 liet bouwen. Daarnaast zijn er treffende observaties over de rol van de industrialisatie, die resulteerde in een meer uniforme vormgeving, en over deelonderwerpen zoals de activiteiten van de Haagse steenhouders-firma Devillers op nijverheidstentoonstellingen.

De beschrijving van maten van schouwen levert eveneens interessante informatie op. Zo blijkt dat negentiende-eeuwse Franse natuurstenen schouwen uit catalogi vaak een slag fragieler waren uitgevoerd dan Franse schouwen voor de Nederlandse markt. Een mogelijke verklaring daarvoor geeft de auteur echter niet. Tevens wordt beschreven en helder geïllustreerd dat uit een plaat marmer van ongeveer twee vierkante meter één hele schouw kon worden samengesteld. Het zijn voorbeelden van de gedetailleerde technische informatie waar dit boek vol mee staat. De mogelijkheid om verschillende soorten informatie aan elkaar te relateren, is echter niet altijd benut. Er is bijvoorbeeld een prijslijst afgebeeld van de firma Beltman, een tabel waarin een opdrachtgever kon zien wat een bepaald type schouw kostte naargelang van de steensoort. Maar vervolgens wordt er nauwelijks een verband gelegd met de afgebeelde voorbeelden in het boek. Evenmin worden historisch gebruikelijke namen gerelateerd aan afgebeelde schouwen of materialen. Dit geldt bijvoorbeeld voor de Belgische kalk-

steen genaamd Florence, die steeds met de ongebruikelijke naam Longpré is aangeduid. Een kruisverwijzing tussen de naam op de prijslijst en schouwen van het betreffende materiaal was in dit geval heel illustratief geweest. Ook de relatie tussen prijs en reis blijft onbenoemd; de stenen uit Italië waren vanwege transport duurder dan die uit België. De goedkoopste steen van de afgebeelde prijslijst van Beltman was graniet, waarmee ongetwijfeld de Belgische kalksteen *petit granit* wordt bedoeld. Deze steen werd in Nederland algemeen toegepast voor schouwen, maar ook voor dorpels, voederbakken en dergelijke. Ruime beschikbaarheid, maar ook de korte afstand en dus relatief goedkoop transport, speelde daarbij een belangrijke rol. Overigens hadden veel lezers ongetwijfeld baat gehad bij verheldering van de verwarrende namen graniet en *petit granit*.

Schermerhorn leidt de lezer als een verteller door tijden en plaatsen en lardeert zijn verhaal met informatie over de toegankelijkheid van locaties en anekdotes, wat leuke en levendige details oproept over de technische beheersing of het lichamelijke zware werk van steenhouwers, maar ook over Belgische marmerwerkers die er na de middagpauze 'niet zoveel zin meer in' hadden. De losse schrijfstijl van de auteur heeft echter ook een keerzijde. Het inconsequente gebruik van hoofdletters, de spelfouten in namen van architecten, de kwalificaties van schouwen als 'vreemd', 'woest' of 'prachtig' en de wisselende benaming van steensoorten worden bij langere lezing storend. Zo wordt de gele marmersoort uit Siena aangeduid als Jaune de Siena maar ook als Giallo di Siena, terwijl een eenduidige keuze voor de Franse of de – gezien de herkomst voor de hand liggende – Italiaanse naam duidelijker was geweest.

Het boek wordt afgesloten met een hoofdstuk over veel voorkomende of juist uitzonderlijke steensoorten. Hier was een uitleg over de hoofdcategorieën steen handig en leerzaam geweest: stollings-, afzettings- en omzettingsgesteente. Nu komt bijvoorbeeld het verschil tussen marmer en kalksteen een aantal keer terloops en zonder duidelijke uitleg ter sprake, en ontbreekt de term serpentiniet geheel, terwijl het veel voorkomende en ook veelgenoemde Rosso Levanto een serpentiniet is. Ook worden breccie en conglomeraat door elkaar gehaald. Dat is jammer, niet alleen in geologisch opzicht, maar ook omdat het tot fouten in de interpretatie kan leiden. De identificatie van de gebruikte steen kan een belangrijke aanwijzing zijn voor de datering van schouwen. Dit wordt door de auteur erkend maar tegelijkertijd gaat er op dat punt het een en ander mis. Zo wordt Brèche nouvelle, ook wel Romarin, gekoppeld aan een achttiende-eeuwse schouw, terwijl de groeve pas in 1889 werd geopend. De op Brèche nouvelle lijkende Belgische steen Brèche du Nord wordt niet genoemd, terwijl dit nu juist de

voor deze schouw gebruikte steen zou kunnen zijn. En de grote schouw in de audiëntiezaal van Paleis Het Loo wordt terecht geïdentificeerd als Bardiglio fiorito, maar het is in tegenstelling tot wat wordt beweerd geen laat-zeventiende-eeuws voorbeeld. De goed gedocumenteerde schouw stamt uit 1897 en de genoemde steen is voor zover bekend pas omstreeks 1800 voor het eerst in Nederland toegepast. Problematisch zijn ook de steensoorten van de schouwen uit 1685 in de zaal van kasteel Amerongen. Volgens eigentijdse bronnen is daar Saksisch marmer toegepast en Schermerhorn vermeldt dat ook, maar identificeert de steen vervolgens zonder verdere onderbouwing of bronverwijzing als Zuid-Frans. Verwijzing naar de breed beschikbare, recente standaardwerken van Monica Price (*The Sourcebook of Decorative Stone*, 2007) of Marleen De Ceukelaire e.a. (*Belgisch marmer*, 2014) had veel verwarring kunnen voorkomen. Juist voor de in ons land veelgebruikte Belgische steensoorten had dit qua naamgeving, herkomst en geologische genese het verschil kunnen maken. In weerwil van wat Schermerhorn aangeeft, zijn dit steeds kalkstenen en nooit tot marmer omgezette stenen. Voor de toepassing in schouwen maakt dit weinig uit, maar in een hoofdstuk specifiek gewijd aan steensoorten mag de lezer verwachten dat de geologische informatie klopt. Ook onnodig onduidelijk is de beschrijving van Belgische rode en grijze 'marmers', in wezen fossielrijke kalkstenen die zijn ontstaan in biohermen, een soort koepelvormige koraalriffen in de subtropische zee die België ooit was. Juist deze ontstaanswijze leidde tot subtiele verschillen in kleur en in fossielen die de Belgische stenen onderscheiden en aantrekkelijk maken, wat ervoor zorgde dat ze zo veel in Nederlandse schouwen zijn toegepast.

Ondanks de genoemde tekortkomingen in tekstredactie, gebruik van terminologie en de beschrijving van de soorten natuursteen en het ontbreken van een register, levert het boek dankzij de chronologische opzet, de vele voorbeelden en de reikwijdte van de kaderteksten een schat aan informatie. Het is alleen al bewonderingswaardig hoeveel voorbeelden van middeleeuwse schouwen er zijn gevonden. Het boek is zonder meer een grote aanwinst voor onze kennis van schouwen in Nederland; het voorziet in het gewenste overzicht en biedt een brede basis voor verder onderzoek.

JAN VAN 'T HOF